

*Келдибеков А.Д.*

**БАТЫШ ЖАНА ЧЫГЫШ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ УКУКТУК  
МАДАНИЯТТЫН УЧУРДАГЫ ӨНҮГҮҮ АБАЛЫ**

*Келдибеков А.Д.*

**ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ  
В ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ СТРАНАХ**

*A.D. Keldibekov*

**ТОПІК: FEATURES OF EASTERN AND WESTERN  
PERCEPTION OF LAW**

УДК: 340.5

Автордун көңүл борборунда өнүгүүнүн багытын камсыз кылуучу Батыш менен Чыгыш өлкөлөрүндөгү укуктук маданияттын өзгөчөлүктөрү, баалуулуктары жана акыл-эстин негиздери турат. Мындай эки укуктук системанын карама-каршылыктары глобалдуу укуктук өз ара аракеттешүүлөрдүн контекстин түзөт. Индивидуалдуулук, рационалдуулук, өнүгүүгө жана динден тышкары болуунун жогорку баскычтарына умтулуу сыяктуу техногендик цивилизацияга мүнөздүү болгон белгилер чыгыш өлкөлөрүндөгү элдерде укуктук аң-сезимдин денгээлине көтөрүлө элек жана ал укук тармагында нигилисттик көйгөйдү жаратуучу эки баскычтуу укуктук системаны пайда кылууда. Модернизацияны өнүгүүнүн түз багыты катары кароо жаңылык деле эмес, ал эми жамаатташуу, салттуулук сыяктуу баалуулуктар, мамлекеттин жогорку ролу, укуктун коомдук башка жөнгө салуулар (морал, дин ж.б.) менен болгон байланышы, акыйкаттык, чындык сыяктуу баалуулуктардын бардыгы азыркы заманбап цивилизация аралык укуктук диалогдо өз ордун тапты. Өнүгүүнүн ички потенциалына, анын негизги баалуулуктарына чек койгон адат-салттар, биринчиден, укуктук материяны туңгуюкка киргизип кылып, зыян алып келсе, экинчи тараптан, салттуу коом – бул баштапкы укуктук маданият менен байыркы укуктук булактардагы баалуулуктардын Чыгыш цивилизациясында узак мезгилдер бою өкүм сүрүп келгендиги туруктуулуктун жана үзгүлтүксүз улануунун эталону катары кызмат кылат.

**Негизги сөздөр:** укуктук маданият, укуктук система, рим укугу, мусулман укугу, Чыгыш, Батыш, цивилизация.

В центре внимания автора особенности правовой культуры стран Западного и Восточного региона, ценностные и ментальные основания, обеспечивающие вектор развития. Противостояние двух правовых систем

обуславливает контекст глобального правового взаимодействия. Характерные черты техногенной цивилизации, такие как индивидуализм, рационализм, погоня за высоким уровнем модернизации и светскость, не приживаются на уровне правосознания населения восточных стран и формируют двухуровневую правовую систему, что порождает проблему нигилизма в праве. Представление о модернизации как линейной направленности развития давно устарело, и такие ценности, как коллективизм, традиционализм, высокая роль государства, соотношение права с другими социальными регуляторами (моралью, религией и др.), а также ценностями справедливости, правды все это имеет место в рамках современного межцивилизационного правового диалога. Традиция тогда приносит вред и «консервирует» правовую материю, когда выхолащиваются ее ценностные основания, внутренний потенциал развития. С другой стороны, традиционные общества эталон преемственности и стабильности, что подтверждается длительностью существования цивилизаций Востока, непреходящей ценностью архаичных правовых источников и самобытностью правовой культуры.

**Ключевые слова:** правовая культура, правовая система, римское право, мусульманское право, Восток, Запад, цивилизация.

The author's focus is on the peculiarities of the legal culture of the countries of the Western and Eastern regions, the value and mental foundations that provide the vector of development. The confrontation of two legal systems conditions the context of global legal interaction. Characteristic features of technogenic civilization, such as individualism, rationalism, the pursuit of a high level of modernization and secularism, do not take root at the level of legal awareness of the population of Eastern countries and form a two-level legal system, which gives rise to the problem of nihilism in law. The idea of modernization as a linear direction of development has long been outdated, and such values as

*collectivism, traditionalism, the high role of the state, the correlation of law with other social regulators (morality, religion, etc.), as well as the values of justice, truth, all this takes place within modern inter-civilization legal dialogue. Tradition then harms and “preserves” legal matter when its value foundations, the internal potential for development are emasculated. On the other hand, traditional societies are a standard of continuity and stability, as evidenced by the long existence of civilizations of the East, the eternal value of archaic legal sources and the originality of legal culture.*

**Key words:** legal culture, legal system, Roman law, Muslim law, East, West, civilization.

Чыгыш өлкөлөрү Батыштан географиялык абалы боюнча гана эмес, коомдук-экономикалык критерийлери, ошондой эле укукту таануу жана кабыл алуусу боюнча да айырмаланып турат. Мусулман укугу деп аталып жүргөн чыгыштагы укук негизинен өз ичине диний таанымдарды камтыган жана кандайдыр бир деңгээлде теократиялык ислам мамлекетинде колдоого алынып, санкцияланган диний формадагы түзүмдүк ченем болуп саналат. Ал Араб халифатында VII-X кылымдарда пайда болуп, өнүгө баштаган. Бул укуктук системанын өзөгүндө ислам дини камтылган жана ал өзгөчөлөнгөн укуктук жоболор жана укук булактары аркылуу мүнөздөлөт. Мусулман укугу басымдуулук кылган өлкөлөргө Иран, Ирак, Пакистан, Сауд Аравиясы жана башка мамлекеттер кирет, бирок бүгүнкү күндө көпчүлүк мусулман өлкөлөрүндө (маселен, Египетте, Сирияда, Турцияда ж.б.) мусулман укугу менен катар эле динден тышкары болгон светтик укуктар да өкүм сүрөрүн белгилей кетүү керек. Укуктук системадагы мындай дуализм XIX кылымдын экинчи жарымынан баштап мусулман укугу батыштын таасиринде калып, андан мусулмандык укуктун таасир этүү чөйрөсүнө түздөн-түз чек коюучу көптөгөн укуктук институттарды кабыл алгандыгы менен түшүндүрүлөт. Мисалга алсак, 1876-жылы Египетте француздук үлгү боюнча кабыл алынган Жарандык кодекс иштей баштаган. Тунисте, Иранда, Алжирде ж.б. конституциялар менен мыйзамдар кабыл алынган. Бирок, мындай өзгөрүүлөргө карабастан мусулмандык укук өз таасирин жогото элек. Ал азыркы мезгилде да дүйнөдөгү укуктук системалардын негизгилеринин бири болуп эсептелет. М.Н. Марченко белгилегендей «айрым батыш окумуштуулары заманбап укуктук системалардын өнүгүшү батыштагы укуктук институттардын рецепциясын, батышташуусун гана камтыбастан, ошол эле учурда сөзсүз түрдө исламдашууну да өз ичине камтый тургандыгын таныбайт» [1].

Азыркы светтик мамлекеттеги диний ченемдердин кадыр-баркы укукту колдонууда тиешелүү кызмат аткарсан да, мындай диний ченемдер укуктун калыптанышына өзгөчө таасир эте албайт. Ошондой болсо да өлкөдөгү жарандардын басымдуу көпчүлүгү светтик көз карашта болгон учурда коомдогу социалдык чыңалуулардын өсүшүн шарттайт. Мындай кырдаал никеге туруу жана ажырашуу маселеси диний соттор тарабынан каралып, дин укугу колдонулган Израилде кездешет. Башка үй-бүлөлүк маселелерде мындай чечим тараптардын макулдашуусу болгон учурда гана колдонулат. Кыргызстанда да мусулмандык укуктун таасирлери күч алууда.

Диний көз караштагы адамдар диний ченемдерди колдонуунун чөйрөсүн кеңейтүү керек дешсе, калктын төрттөн үч бөлүгүн түзгөн светтик көз караштагылар учурда колдонулуп жаткан диний ченемдер эле жетиштүү деген пикирлерин билдиришүүдө. Мындай жагдай жарандык нике жана жарандык ажырашуу болгондо кандайдыр бир даражада адам укугун бузууга алып келет.

Дүйнөлүк практикада укуктун бир булагы катары диний тексттерди колдонууга чектөө коюлган жана алар мусулмандык укуктун системасына кирген араб өлкөлөрүндө жана айрым башка мамлекеттерде гана юридикалык күчкө ээ. Мусулмандык укуктун негизги булагы болуп тараптардын укуктары менен милдеттери, алардын жүрүм-турум эрежелери так жана айкын эмес камтыган Куран менен Сүннөттөр эсептелет.

Куран – бул мусулмандардын эң ыйык китеби. Ал өз ичине мусулман мамлекети жана мусулмандык укуктун жаралуусунун жана өнүгүүсүнүн башталышы болгон моралдык жана диний-философиялык өзөгүн түзүүчү эң маанилүү диний көз караштарды камтыйт.

Сүннөт өз ичине Мухаммед пайгамбардын насааттары менен аракеттерине тиешелүү адат-салттардын жыйындысын камтыйт. Сүннөттүн мазмунун ар бири Мухаммед пайгамбардын сөздөрү жана иш-аракеттери тууралуу баян катары эсептелген ишенимдүү хадистер түзөт.

Мусулмандык укуктун дагы бир булагы болуп байыркы укук таануучулар менен исламчылардын мусулмандардын милдеттери жөнүндөгү макулдашылган бүтүмү – ижма саналат. Ижма мусулман укугунда келип чыккан маселеге Куран менен Сүннөт жооп бере албай калган учурда бул кемчиликти жоюунун каражаты катары кызмат аткарат [2]. Ал бир маселеге өкүм

чыгарууда орток пикирге таянуу деген түшүнүктү берет.

Мусулман укугунда негизги өзөгүн шариат түзүп турган фикх доктринасы укуктун булагы катары маанилүү роль ойнойт. Практикада бул доктрина аркылуу жөнгө салынган принциптер менен ченемдер айрым учурда ыйык тексттин баштапкы мааниси менен дээрлик дал келет. Доктрина өзүнүн аталышы менен түздөн-түз байланышпайт. Укуктук доктринанын анализдерине таянсак шариатта жазылган ченемдер андан көз каранды эмес. Доктринада алардын айрымдары укуктук мүнөзгө ээ болсо, айрымдары укуктук тыянактарды формулировкалоо үчүн негизги таяныч болуп саналат. Шариатка укуктук анализ берүүдө доктринанын аткаруучу эң маанилүү кызматы орто кылымдарда эле мусулман юристтер тарабынан мусулман укугунун бардык булактарына рационалдуу ой жүгүртүү жана аларды практикада колдонууга негизделип аныкталган укуктун жалпы принциптеринде ачык көрүнөт. Бул принциптер диний табиятка эмес, укуктук табиятка ээ жана расмий түрдө мыйзам чыгарууда колдонулуучу милдеттүү талап катары кароо керек.

Айрым Чыгыш өлкөлөрүндө укуктук аңсезим шариат аркылуу берилген. Маселен, Араб өлкөлөрүндө, Египетте ислам дини – мамлекеттик дин, мусулман укугунун принциптери – мыйзам чыгаруунун негизи булагы, исламдык каада-салттарды эске алуу менен түзүлгөн белгилүү бир мамлекеттик түзүм болуп саналат. 1980-жылы кабыл алынган пайгамбардын баалуулуктарынын коргоо жөнүндөгү мыйзамда жетектөөчү кызматка “кудайдын мыйзамдарын” танган адамдарды дайындоого тыюу салынган [3].

Батыш өлкөлөрүндө укукту таанып-билүү рим укугунун рецепциясынын натыйжасында XII-XIII кылымдарда пайда болгон романо-германдык укуктук система катары белгилүү. Бул укуктук система Европанын континенттик өлкөлөрүндө калыптанган, ошондуктан муну илимий адабияттарда “континенталдык” деп аташат.

Романо-германдык укуктук система Германияда, Францияда, Испанияда, Италияда жана Европанын башка континенттик өлкөлөрүндө, ошондой эле Латын Американын мамлекеттеринде, жакынкы жана алыскы Чыгыш өлкөлөрүндө кездешет.

Р.Давид романо-германдык укуктук системанын өнүгүшүн үч мезгилге бөлөт: “биринчи мезгил материалдар чогултулуп, бирок аларды синтездөөнүн жолдору иштелип чыга элек

учурга, т.а. XIII кылымга туура келет... Экинчи мезгил - рим укугу университеттерде окутулуп баштаган мезгил. Үчүнчүсү мыйзамдуулук басымдуулук кылган азыркы доорго туура келет” [4].

Биринчи мезгил романо-германдык укуктук системанын пайда болушуна шарт түзгөндүгү менен мүнөздөлөт. Бул кадыресе мыйзамдуулук мезгили болду. Рим укугу Кодексттер, Дигесттер, Юстиниандын Институциялары жана Аларихтин китепчелери аркылуу берилген. Ошону менен бирге эле германдык, славяндык жана башка уруулар VI кылымдан баштап XII кылымга чейин түзүлгөн өз мыйзамдарын («варвар мыйзамдары») колдонушкан.

Бул мыйзамдарда камтылган ченемдер Италия менен Испаниядагы ченемдердин бирдиктүү тобун түзүүдө колдонулса да, ийгиликке жете алган жок, алар жергиликтүү мааниге ээ болду. “Жеке адамдар менен социалдык топтордун ортосундагы талаш-тартыштар башкаруучунун жеке бийлиги жана күчтүү мыйзамдар аркылуу чечилип турган. Калыстык боюнча топторун тилектештигин сактоо, атаандаш топторун ортосундагы тынчтыкты камсыз кылуу жана коомдо тынчтыкты орнотуу үчүн аракет кылган бул доордо ар бирине таандык болгон тиешелүү укукка караганда арбитраж маанилүү болгондугу талашсыз».

Экинчи мезгил (укуктун пайда болушу жана укуктук системанын калыптанышы) XIII-XVIII кылымдарга туура келет. Ренессанс (өткөндөгү маданий мурастарга кайрылган Түндүк Европа өлкөлөрүнүн өнүгүү доору) укукка да таасир эткен. Жаңы укуктук идеяларды калыптандыруунун жана жайылтуунун булагы катары биринчилерден болуп Италиядагы Боллон университети эсептелген. Университеттерде рим укугу юридикалык билим берүүнүн негизин түзгөн билим катары окутулган. Рим укугун окутуунун себеби болуп шаарлардын пайда болушу, товар-акча жүгүртүүнүн, жеке менчиктин өнүгүшү саналган. Андан сырткары, рим укугу – бул канондук укуктун негизи болуп саналган, чиркөөлөр тарабынан жетекчиликке алынган укук.

Кийинчерээк, XVI-XVII кк. окутууга улуттук укук киргизилген, ошону менен бирге эле рим укугу XIX кылымга чейин окутуудан алынган жок. Романо-германдык укуктук системанын калыптанышынын негизин түзгөн рим укугунун рецепциясы бир нече этапты башынан кечирген. Рим укугун окутуу жана колдонууга рим мыйзамдарына түшүндүрмө берип, талкуулаган

гlossатордук мектеп негиз салган. Кийинчерээк, аны коомдо орун алган карым-катнаштарды эске алуу менен рим укугун иштеп чыккан постгласаторлор алмаштырган. Алардын ордуна жеке укук менен катар рим укугуна таянууну талап кылган табигый укуктардын (XVII-XVIII кк. университеттик билим берүүдө артыкчылыкка ээ болгон) мектеби келди. Европа адамдын табигый укугун чагылдыруучу жана инсандык адамдык эркиндигине кепилдик берген, ага толуктоо киргизген коомдук укуктун ченемдерин иштеп чыкты».

Романо-германдык укуктук системанын өнүгүшүнүн үчүнчү этабы буржуазиялык революциянын жеңиши, мыйзамдуулуктун өнүгүшү жана укукту кодификациялоо менен шартталат. Ал этаптын эң маанилүү жана белгилүү кодификациялык актылары: өзөгүнө романо-германдык укукту камтыган 1804-ж. Француздук Жарандык кодекс (Наполеондун кодекси) жана 1896-ж. Германдык Жарандык кодекс. Ар түрдүү кыйынчылыктарга карабастан, бүгүнкү күндө романо-германдык укуктук топко кирген бардык өлкөлөрдө өзүнүн спецификасына ылайык жалпылыктар сакталган [5].

Ошентип, Чыгыш өлкөлөрүндө укукту кабыл алуу батыштык таанып-билүүлөрдөн мыйзамга ар түрдүү диний канондордун кийлигишүүсү менен айырмаланат, ал эми батыштык таанып-билүүлөр буржуазиялык укуктун, рим

укугунун принциптерине жана мыйзамдагы артыкчылыктарга таянат. Азыркы Чыгыш өлкөлөрү бири-бирине карама-каршылыктуу жана бир кылка эмес. Бул тенденцияга акыркы он жылдыкта демократиялык эмес дүйнөнүн өнүгүшү көптөгөн өзгөрүүлөрдү алып келгендигин түшүнүү зарыл. Арийне, Чыгыш өлкөлөрү менен демократиялык эмес өлкөлөр эч качан бирдей болгон эмес. Алар өнүгүү денгээли боюнча да, цивилизациялык типтери боюнча да, айрыкча диний маданияты жана башка параметрлери боюнча дайыма бири-биринен айырмаланып турат. Бирок, ошондой болсо да демократиялык эмес дүйнөнү байланыштырып турган жана аларды Европандан, Батыштан айырмалап турат кандайдыр бир жалпылык бар [6].

#### Адабияттар:

1. Марченко М.Н. Источники права. Учебное пособие. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. - С. 755.
2. Марченко М.Н. Источники права. Учебное пособие. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. - С. 1022-1027.
3. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. - М.: Юрист, 1997. - С. 522.
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. - М.: Международные отношения, 1999. - С. 7, 30-31.
5. Проблемы теории государства и права: учебник / Под редакцией В.М. Сырых. - М.: Эксмо, 2008. - С. 98.
6. Васильев Л.С. История Востока. В 2-х томах. - Т. 2. - М.: Высшая школа, 1994. - С. 420.

Рецензент: д.ю.н., профессор Токтобаев Б.Т.